

Chaim Noy, *Thank you for dying for our country: Commemorative texts and performances in Jerusalem*. New York, NY: Oxford University Press, 2015. 274 pp.

ג'קי פלדמן

ספרו של פרופ' חיים נוי, חוקר תקשורת ותיירות, מתמקד בספר המבקרים של אתר גבעת התחמושת בירושלים. לדברי המחבר, "הספר, האינטראקציות פנים אל פנים שהוא מזמן והעקבות הרשומות של אינטראקציות אלו מספקים נקודת מבט ייחודית על... ביטוי קולקטיבי של זהות וזיכרון" (xii).

אילולא קראתי את הספר, יכולתי לומר שספר המתאר ספר מבקרים באתר הנצחה לא יוכל לשמש חומר מספק למחקר מלא ושלם, וזו כנראה הפעם הראשונה שנכתבה עבודה כזו, כפי שנוי טוען. ואולם, אין פרט החומק ממבטו החודר. נוי מספק הקשר (contextualization) עשיר של אתר הנצחה ושל מוצגיו, רוקד סביב ספר המבקרים, מתבונן בו וממשש אותו בכל דרך אפשרית. מדובר בעבודה וירטואלית המוכיחה מה אתנוגרפיה ביצועית של טקסטים יכולה להיות. אינטנסיביות מבטו של נוי על אובייקט בודד הופכת את הקריאה בספר זה לאטית, אבל המאמץ משתלם בהחלט. הקורא המתמיד יתגמל בסוף דרכו בהפתעות בלתי צפויות. לאור פעילותה העכשווית של ממשלת ישראל, המגייסת אתרי מורשת כדי לתמוך בהבנות אתנו-לאומיות מהותניות של העבר ולשרש את השיח הביטחוני בטבע, הקריאה הביקורתית הזאת חשובה במיוחד. הספר מחולק לשלושה חלקים:

החלק הראשון מספק את הקשרי הייצור, התפוצה והקבלה של ספר המבקרים. הפרק הראשון בחלק זה מציג את הגישות המתודולוגיות ואת פרויקט המחקר בנוגע ללימודי תיירות ומורשת, תקשורת, אינטראקציוניזם חברתי (social interactionism) ואתנוגרפיה של טקסטים. הפרק השני נוטע את מוזאון גבעת התחמושת בנוף העירוני של ירושלים ובהקשר של הזיכרון הישראלי ומספק תיאור בסיסי של המוזאון, הציבור והמסגרת של פרויקט המחקר. חמשת הפרקים של החלק השני מתמקדים בביצועים

* פרופ' ג'קי פלדמן, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
דואר אלקטרוני: jfeldman@bgu.ac.il

(performance) של מעשי הכתיבה בספר המבקרים, כולל כתב היד, הגרפיקה ותוכן הרישומים. הפרק האחרון של החלק השני מנתח תכנים הגמוניים, ביטויי התנגדות ויחסים מגדריים ומשפחתיים, המתבטאים באמצעות הערכים הכתובים ובאמצעות מעשי הרישום של כותביהם. החלק השלישי, "חתימה סופית" ("Signing Out"), משווה בין ספר זה עצמו לבין ספר האורחים של אח"מים. כמו כן, הוא מציג תיאור של טקס הנצחה ישראלי-ירדני משותף, כמה הרהורים וניתוחים אוטו-אתנוגרפיים ולבסוף את מסקנות המחבר.

אחד הדברים שהרשימו אותי הוא רגישותו של נוי למסגרת הפולחנית (ritualizing) של אתר הנצחה ולמיקומו של ספר האורחים בתוכו. קל לראות ולהדגיש את עליונות הצורה על התוכן כאשר מדובר בטקסי הנצחה, אך כאשר מתמודדים עם דבר-מה שהוא במידה רבה פרויקט טקסטואלי, האתגר קשה יותר. נוי טוען בצורה משכנעת שהצורה החומרית המרשימה של כרך הספר, העמודים המסוגננים שהוא ניצב עליהם, חומרי הכריכה היוקרתיים, גודלם של העמודים, הסמלים המודפסים על דפיהם ומיקומו של הספר – לא ביציאה מן האתר (כנהוג ברוב המוזאונים), אלא בהיכל הנצחה של המוזאון – כולם מעודדים הבנות מסוימות מצד קהל הקוראים בספר, ובעיקר מצד המבקרים הבוחרים לכתוב בו את רישומיהם מן הביקור באתר. יתר על כן, הופעתם של כתבי יד של חיילים לאורך כל התערוכה מציגה את כתב היד כסימון למקוריות, לדוגריות צברית ולמוסריות של החייל הבקיא, מעין ספרא וסייפא. נוסף על כך, כתבי המבקרים בספר האורחים אינם מבטאים הערכה של התצוגה במוזאון, אלא מעשה של הנצחה, בייחוד משום שערכים רבים פונים לא אל המוזאון, אלא אל החיילים שנפלו במקום: "תודה על שמתם בעד ארצנו". לטענת נוי, החיים הופכים ליורשיהם של המתים בעצם הוספת חתימתם לספר, בשעה שמות החיילים מתחזק את פעולות החיים (עמ' 104–105).

תשומת הלב של נוי לפרטים ולנימות העדינות של התקשורת היא משכנעת ביותר כאשר הוא פונה לניתוח טקסטים סתמיים לכאורה בנוסח "X היה פה", בליווי שם, תאריך ומקום מגורים (עמ' 88–91). כאשר הוא ממקד את מבטו בבחירה של תאריך עברי או לועזי, בשימוש בשם (של יחיד או של קבוצה), בכינויי הגוף (אני או אנחנו), וגם בגודל הכתב, במיקומו על הדף, בעיטורים הצוירים וביחס הכיתוב לרישומים אחרים בשני עמודי הפתוחים של הספר, נוי מקנה להם משמעות משכנעת כביטויים לזהויות משפחתיות, דתיות ואתניות. בניתוח של הכתובות המשוכללות יותר הוא מדגים איך מתנחלים ימנים או חרדים מערערים על מסרי המוזאון (למה לא הזכירו את פעילותו של אלוהים בניצחון עם ישראל? מה עם תלמידי חכמים שהגנו על האומה באמצעות לימוד התורה?), אך ערעורים אלו מאשרים מחדש, לטענתו, את קדושת האתר.

לצד הטקסטים, נוי מתעד איך הכתיבה מתבצעת לעתים קרובות כאקט קהילתי. מעשי הכתיבה הם לעתים קרובות הופעות של העברה בין-דורית, מגדרית או משפחתית. בציטוט מדבריה של אורלי לובין הוא מציג באופן משכנע איך כתובות בעלות תוכן ארוטי (eroticized) ("אהבה רבה" בתוספת לבבות, "הדר הפצה" או "אני חולה עליכם,

שרופה ומודה לכם...") הופכות את הגוף הנשי לחוט המקשר בין המרחב הצבאי לבין המרחב המשפחתי. הוא גם מראה כיצד אימהות וילדים מציגים "חלוקה של עבודת ההנצחה" כאשר הם משוחחים ביניהם, מתכננים ורושמים את משפטיהם על דפי הספר (עמ' 159).

בחלק האחרון של הספר התרשמתי דווקא מן הדרכים שנוי סירב לצעוד בהן. לאחר שנים מספר של תצפיות הציג בפניו מנהל המוזאון ספר אורחים שני, שהוסתר במשרדו, ספר אח"מים המכיל חתימות והערות של דיפלומטים, גנרלים ומנהיגים זרים. כמה היסטוריונים היו עטים על השלל הבלעדי הזה והופכים אותו לנושא מרכזי של הספר, אך נוי עומד בפיתוי. הוא משתמש בספר האח"מים כמסמך יוצא דופן כדי להדגיש מה מאפיין את ספר המבקרים האחר, הציבורי. כך הוא שומר על מרכזיותם של רישומי המבקרים ועל האותנטיות של תגובות הציבור ואינו מפנה את הזרקור למנהיגים ולפוליטיקאים, שלעיתים קרובות משתמשים בספר להפגנת הון חברתי ומיומנות רטורית. באופן דומה, ביקורה של המשלחת הצבאית הירדנית הופך, בעיני נוי, לא לשיר הלל לשלום ולפיוס, אלא לחגיגה כמעט נוסטלגית של האליטות הצבאיות, המתעלמת מן הפלסטינים ששילמו (ועדיין משלמים) את עיקר מחיר המלחמה.

הפרק הלפני האחרון, "אתנוגרפיה בריבוע", מציג מבט אחר על פעילותו האתנוגרפית של נוי. כאשר אנתרופולוג בוחר להציג פרק אוטו-אתנוגרפי בסוף הספר, הפרק משמש לרוב כהופעה ציבורית של קתרוזים או וידוי: החוקר מודה בכמה מן החסרונות של האתנוגרפיה, מזכיר הזדמנויות שהוחמצו, מודה לילידים, לפעמים מכה על חטא הקולוניאליזם (סקסיוזם, גזענות, הומופוביה וכיו"ב) ומבקש מן הקורא מחילה על אי-השוויון שביחסי הכוח העומדים בבסיס המחקר. לפעמים הוא נוקט נימה גואלת ומזכיר איך המחקר עשוי לשפר את מצב הידע ואת המחויבות המוסרית של האנתרופולוג כלפי החברה. אדרבה, לפעמים הוא אף טוען שהמחקר ישפר את מצב נחקריו. אנו עשויים לקרוא את הפרק בציפייה להצצה אל אחורי הקלעים, בשעה שמדובר למעשה בהופעות (performances) טקסטואליות, השייכות לעתים קרובות לסוגה של אותנטיות/אינטימיות מבוזמת (MacCannell, 1976). כאשר הם מכריזים על ניצחונותיהם ומגוללים את תלאותיהם, האתנוגרפים עלולים לפעמים להרחיק אותנו מהזדהות אתם באמצעות הנרקיסיוזם הנודף מסיפורם.

הפרק האוטו-אתנוגרפי של נוי שונה. מבטו העצמי מתרחק בעיגולים קונצנטריים מן הזירה של ספר מבקרים בחלל המוזאון. ראשית, הוא מתעד את נראותו למבקרים במוזאון – אחד המבקרים חשב בטעות שהחוקר, הכפוף על החצובה, היה פסל, ולכן נבהל כאשר הוא זו. שנית, הוא משווה את עבודת האינסוף והעריכה של הערכים בספר מבקרים לעבודתם של מבקרים ואוצרים. שלישית, הוא מתעד את הסרת ספר המבקרים מן האולם החוצה לצורכי צילום (בתמונה מבצבצים בהונות רגליו בסנדלים מתחת לספר). לבסוף, כאשר אנו מצפים שנוכחותו הגופנית של החוקר תיעלם כאשר הוא מייצר טקסט ספרותי על מסוף מחשב, נוי שולף שפן מן הכובע: הוא מתאר את הופעתו בכינוס

אקדמי, יושב מול הקהל וכותב טקסט במחשב. הוא מביא את כל החומרים המקיפים אותו בדרך כלל במושבו בספרייה הר הצופים למושב הדובר בכינוס ומתחיל לעבוד על טקסט במחשב הנייד. כתיבת הטקסט, המוקרן על המסך לטובת הקהל, מלווה בהשמעת המילים מפיו בזמן ההקלדה, הגלישה באינטרנט, המענה לשיחות הטלפון הנייד, הנמנום על שולחן העבודה, החלימה בהקיץ והרמת ספר אקראי מן המדף לצורך עיון. כך הופך המעשה האולטימטיבי של ניתוק מן הגוף (disembodiment) למעשה פרפורמטיבי מאוד, כאילו כדי לומר שמאחורי הקלעים הכמוסים ביותר יושב אתנוגרף העובד במחשב. בפרפרזה על דבריו של דרידה (Derrida, 1967, p. 227), *il n'y a pas de hors texte* (אין דבר שהוא מחוץ לטקסט), הייתי אומר שעבור נוי, *il n'y a pas de hors-scène* – אין דבר (כולל טקסטים) שהוא מחוץ לבמה הפרפורמטיבית. סיום יפה זה לספר הוא הטענה (plaidoyer) על הביצועיות של טקסטים ועל הדרמטיות של חיי היום-יום.

הדברים היחידים שנותרו בלא מענה הם השאלה באשר למעשיו של האתנוגרף לאחר הפרסום ובאשר לקשיים רגשיים ופוליטיים בזמן המחקר: איך הגיבו המנהל וצוות המוזאון על הגוון הציני של הכותרת שבחר נוי לספרו: "תודה שמתם בעד ארצנו", שכתבה תושבת נוי ג'רזי בספר המבקרים? איך הצליח נוי לשמור על מעמדו בפני המנהלים ועל שפיות דעתו במהלך ימים שלמים באווירה הדחוסה של חדר ההנצחה, כאשר שמות הנופלים משודרים בלא הרף בחלל? בהתחשב בחוסר הסכמתו לדעות הפוליטיות של המנהלים ושל רוב המבקרים ולדרך שבה ההנצחה תורמת להמשך המצב הקיים בירושלים, כפי שעולה גם מן המילים שהוא בוחר, לכאורה בדרך אגב, כדי לתאר את הציונות או את הכיבוש – האם נדרשו פשרות מסוימות כדי להביא את המחקר לסיומו? האם הן גבו מחיר רגשי?

ניתן אולי למצוא תשובה חלקית במפגש האקראי, בזיכרונות הילדות ובאחרית הדבר בספר. בטקס הפיוס הירדני-ישראלי בגבעת התחמושת פגש נוי באקראי חברה ותיקה, שיזמה פעילות הנצחה שגם נוי משתתף בה. במהלך שתי הדקות של הצפירה לציון יום הזיכרון לחללי צה"ל הם מבצעים עמידת ראש קולקטיבית לשם מחאה. מתאה זו אף היא חלק משותפות הגורל המקשרת את המוחים למקום ולזמן. למרות המרחק מן האתר (ומן הטקס הישראלי-ירדני) נוי כותב כי ייתכן שיש לראות, גם אם באופן ביקורתי, את המרחבים שנולד וגדל בהם בירושלים, ה"משוחרר[ת] ומאוחד[ת] לנצח" (הגרשיים במקור), כשדה (עמ' 221). נופי העיר, אתרי ההנצחה, פרויקטים אנתרופולוגיים וחפצים מושכים לא רק את תשומת הלב האנליטית, אלא גם את רגשותינו, לפעמים בניגוד לרצוננו. וגם כאן מדובר ב-*Il n'y a pas de hors-scène*.

נוי היה יכול לסיים את הספר במקום הזה, אך הוא בחר לסיימו בקטע מילדותו. בקטע הוא מתאר את נדידתו בין ממצאים בחדרי התצוגה והאחסון של המוזאונים שהוריו עבדו בהם – מוזאון ישראל והארכיב לפולקלור ישראלי בחיפה. הוא מספר על חלום, שבו קמו לתחייה התלבושות הפולקלוריות במוזאון, ועל זכרה של מתנדבת מתבגרת שיצר אתה קשרי ידידות. והוא מסכם: "אני לא יכול לומר מתי ביקרתי במוזאון

הזה לאחרונה או למה הזיכרונות שלי ממנה עד היום הן כה עמומים וכה עצובים" (עמ' 222). החתימה הסופית בכתב ידו, שנוי בחר להדפיס בסוף העמוד בספר העוסק כולו בחתימות, משאירה אותנו עם טעם מהורהר של ריחוק מן הזירה המיידית: "חיים נוי – Jerusalem and Tampa".

מקורות

Derrida, J. (1967). *De la grammatologie*. Paris: Editions de Minuit.

MacCannell, D. (1976). *The tourist: A new theory of the leisure class*. New York, NY: Schocken.